

Indira Šabić

METAFORE PO KOJIMA PLANINARIMO – ORONIMI METAFORIČKOGA PORIJEKLA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Iz potrebe za snalaženjem i orijentiranjem čovjek je razvio specifično nazivlje kojim je imenovao geomorfološke oblike iz okruženja. U osebjnom prepletu motiva iz prirode pridodani su i oni metaforički. Time su metafore prenesene u oronimiju a izazov u interpretaciju oronima. To je razlogom zašto intrigantni i zbunjujući mogu biti oronimi Golo rame i Djevojački kuk, Baba i Ded, Stolac i Stolica, Sedlo i Šator, Poklopac i Ćasa, i sl. Međutim, pridemo li ovim primjerima kao oronimskim metaforama, njihovom prenesenom značenju kao geoinformacijama, na tragu smo vizualizacije planinskog prostora Bosne i Hercegovine. Pored antropomorfne metafora koje su u osnovama oronima prepoznate kao najučestalije, utvrđene su i metafore motivirane rodbinskim nazivima, one koje počivaju na nazivima za predmete iz svakodnevne upotrebe u domaćinstvu, odjevanju, stočarstvu, religiji, graditeljstvu i sl. Analizom odabranih primjera utvrđeno je da jedan dio oronimijskog leksika ima samo oronimiju svojstveno značenje i upotrebu. To je dokazom kako oronimi često mogu da zavaraju, jedno da pokazuju i govore a drugo budu i znače. Zato im je nužno prilaziti s najvećim oprezom. S tim u vezi, u radu je donesena semantičko-motivacijska analiza metaforičkih oronima, utvrđeni su njihovi apelativi, značenja, kategorizacija i nadmorska visina.

Ključne riječi: oronimi, oronimske metafore, antropomorfne metafore, semantička i motivacijska analiza, demetaforizacija

Uvod

Reljef je višestruko utjecao na kvalitet života na prostoru Bosne i Hercegovine. Tako su nepovoljna reljefna obilježja, kao što je primjerice teško prohodno planinsko područje, otežavala, a nerijetko i onemogućavala selidbu i djelatnost stanovništva, trgovinsku razmjenu po regijama ili ratna napredovanja. Vremenom su svi ti razlozi postali poticaj da se domaći čovjek približi, dodatno istraži i savlada planinsko zemljište. Prirodne prepreke su postale izazov koji nije značio samo fizičko savladavanje nadmorske visine, nego i uspješno orijentiranje. Prvi koraci u ovladavanju okolnim svijetom značili su imenovanje objekata i njihovu klasifikaciju. U tome se nerijetko očitovala pučka dosjetljivost zbog čega se čin imenovanja ne smatra samo činom kreativnosti, već i proizvodom razumijevanja stvarnosti iz prirodnog okruženja. Doprijevši do najviših vrhova ljudi su se susretali s različitom morfologijom tla, pri tom su na nove lokalitete prenosili različito orografsko nazivlje i metafore. Činjenica da geografsku razvedenost krase metafore, definirala je oronimiju dobrim primjerom leksičke otvorenosti i kreativnosti. Tako je iz potrebe nastala specifična orografska leksika a napose i izražajna oronimija. U nastavku rada se propituje kako je i uolikoj pojavnosti, u nepreglednom i uglavnom jednoličnim planinskom prostoru, metafora postala znak raspoznavanja među brdima, vrhovima i drugim reljefnim oblicima.

Korpus istraživanja

Oronimi su ekscerpirani s topografskih karti koje je u drugom dopunjenom izdanju, u mjerilu 1:25 000, izdao i štampao Vojnogeografski institut u Beogradu 1976. godine. Za područje Bosne i Hercegovine izrađeno je 426 listova, u četverbojnoj varijanti sa svim elementima sadržaja, pri čemu efektivna površina svakog lista iznosi oko 140 km² zemljišta. Kao vjerodostojan i relevantan službeni dokument, karte su poslužile za oblikovanje pouzdanog korpusa. Ovi su izvori praćeni, provjeravani i dopunjavani preko GPS tehnologije te iz sadržaja monografija prof. dr. Dalibora Balliana *Zemlja planina Bosna i Hercegovina* (2016) i *Polja i visoravni Bosne i Hercegovine* (2024). Za potrebe rada ekscerpirano je 273 oronimskih metafora kojima su imenovani različiti reljefni oblici diljem Bosne i Hercegovine.

Nominacijska metafora kao mehanizam tvorbe oronima

Savremena naučna interesiranja za metafore su odavno premostila granice književnosti. Tako se pored pjesničkih metafora sve češće govori o ulozi metafore u lingvistici, gdje se tumači kao bitan

faktor u proširenju leksičke, odnosno semantičke strukture. Kao kreativan mehanizam semantičke tvorbe, metafora je korištena i u oronimiji. Kod oronimizacije se ostvaruje nominacioni proces pa se metafore koje su tvorile oronime nazivaju nominacijskim metaforama. Tim načinom tvorbe oronim je neobično upotrijebljen izraz prenesena značenja, zamjena uobičajenome izrazu s kojim se nalazi u odnosu značenjske sličnosti. Npr. *glava* zamjenjuje *brdo* s kojim dijeli zajedničko obilježje zaobljenosti. Taj otklon od kolokvijalne upotrebe riječi u oronimiji, dokazom je da metafora nije svojstvena samo pjesničkomu jeziku.

Uzrok metaforizacije ovoga tipa počiva u svojstvu koje je imanentno čovjeku, a počiva na tome da stvari koje su mu nepoznate povezuje s onima koje su mu iskustvenije i bliže, kao što je primjerice tijelo (njegovo ili drugih živih bića s kojima je u suživotu), srodnici ili realije iz svakodneve upotrebe, kao spontane asocijacije. Principom preslikavanja po nekoj sličnosti, oronimi nastaju metaforičkim konceptima: uzvišenje/ulegnuće je somatizam, uzvišenje je srodnik, uzvišenje/ulegnuće je pokućstvo, prijevoj je naziv iz stočarstva, uzvišenje je životinja, uzvišenje je zdanje. Temeljem toga, toponimija kao sveukupnost geografskih imena nekoga mjesta, predstavlja i njegove narodne koncepte. Međutim, okolna stvarnost nije jednaka konceptima formiranim u svijesti spoznavatelja, budući da oni zbog historijskog ili društvenog iskustva, duhovnog stanja i specifičnog percipiranja svijeta, na svjesnoj ili podsvjesnoj razini, odabiru najizražajnije značajke okolne stvarnosti kako bi oblikovali svoje ideje. Tako se koncepti kao podaci odnose se na područje ljudskog razumijevanja svijeta u zajednici u kojoj su potvrđeni. U tome je potvrda da čin imenovanja nije samo čin kreativnosti, nego je možda i više proizvod razumijevanja.

Oronimske metafore izvedene prema anatomiji

Znanje o svijetu čovjek stječe iskustvenim putem pri čemu se služi tijelom kao sredstvom spoznaje. S okolinom stupa u kontakt preko čula pa je tijelo zapravo primarni instrument za primanje informacija. Stvarajući osjećaj sudjelovanja, interakcijom je mijenjao i širio doživljaj okoline, pa je objekte hotimice upoznao, istražio i imenovao. Za potrebe oronimizacije čovjek je postojeći inventar iz svoga jezika prilagodio prirodnom pejzažu. Toj su prilagodbi služile i lekseme vezane za tijelo. Načinom preslikavanja svoje fizionomije na fizionomiju reljefnih oblika, spontano je u geografsku terminologiju i onomastičku nomenklaturu unio čitav niz metaforičkih termina. Pritom, treba izbjeći dojam da su imena odabirana nasumično jer su se oronimske

metafore oslanjale na vizuelnu sličnost u neposrednom okruženju. One su u predimenskoj fazi funkcionirale kao konvencionalne metafore proizišle iz jasno utvrđenih konceptualnih metafora. Prema obrascu, metaforičnost se temeljila na principu preslikavanja po sličnosti (A je B), pri čemu domenu cilja (A) koju treba imenovati, čine uzvišenja, ulegnuća, zaravni ili njihovi dijelovi, a domenu cilja (B) preko koje se imenuje, čine anatomske lekseme. Kako sličnost počiva na prepoznavanju fizičke sličnosti reljefa i dijelova ljudskoga tijela, anatomska leksika metaforiziranjem promiče u orografske apelative a onimizacijom u oronime. Tako je oronimija postala odraz pučke kognicije i relativne percepcije prostora, preko ustaljenih metaforičkih koncepata: UZVIŠENJE JE GLAVA, PADINE SU PLEĆA/REBRA, IZBOČENA PADINA JE KUK/RAME, KLANAC JE ŽDRIJELO/GRLO, ISTAKNUTA STIJENA JE ZUB, GREBEN JE BUBREG, itd. Već i samo koncepti navješćuju da je tradicijska percepcija prostora pokazivala zavidnu inventivnost. To se najbolje može potvrditi primjerima pa su u nastavku doneseni oronimi, njihovi apelativi i značenja, praćeni podacima o visini i ubikaciji. Kako se unutar svakog koncepta potvrdilo više primjera, razložno se svaki metaforički koncept kao skupina imena dao izdvojiti.

UZVIŠENJE JE GLAVA

GLAVA 'metaforički geografski termin za osamljenu uzvisinu ili obli vrh na brdu' > *Banj-glava* (1771 m, Jahorina), *Bijela glava* (1949 m, Vran), *Biser-glava* (1384 m, Očauš), *Borova glava* (1446 m, Orjen; 655 m, Ozren kod Prnjavora), *Borove glave* (860 m, Ormanj), *Crna glava* (1892 m, Treskavica), *Crnoglav* (1892 m, Prenj), *Debela glava* (1232 m, Raduša), *Glava* (1342 m, Jahorina), *Glava krvavca* (600 m, Kozara), *Glavičine* (1612 m, Visočica), *Glavina* (1380 m, Bačina planina), *Gola glava* (1500 m, Velež; 975 m, Čvrstica), *Havina glava* (1611 m, Bjelašnica), *Ilijina glava* (323 m, Dubravska visoravan; 565 m, Kozara), *Javorska glava* (1651 m, Bjelašnica), *Kamena glava* (1666 m, Baba), *Kamenita glava* (1841 m, Bjelašnica), *Kobilja glava* (1383 m, Vran; 1419 m, Sitnica), *Kozja glava* (1377 m, Malovan; 1567 m, Visočica), *Lipova glava* (689 m, Velež), *Lupoglav* (1740 m, Ivan-planina; 1758 m, Lebršnik; 2102 m, Prenj; 650 m, Grkinja), *Veliki Lupoglav* (1652 m, Romanija); *Mačkova glava* (963 m, Jadovnik), *Mala borova glava* (1463 m, Čvrstica), *Mala glava* (1095 m, Tajan), *Marina glava* (624 m, Behremaginica), *Mededa glava* (1881 m, Bjelašnica), *Mjedena glava* (1602 m, Vučevo), *Nevjestina glava* (1481 m, Treskavica), *Obla glava* (1816 m, Bjelašnica), *Oštra glava* (1103 m, Čabulja; 1239 m, Romanija), *Ptičija glava* (1533 m, Vran), *Rujaska glava* (1422 m, Ruda planina), *Runjava glava* (1581 m, Bjelašnica; 1908 m, Vran), *Slatinska glava* (710 m, Kozara), *Šiljata glava* (1407 m, Čabulja; 1665 m, Bjelašnica), *Tičija glava* (1254 m, Vrletije), *Tisova glava* (1432 m, Čabulja; 1773 m, Čvrstica), *Trešten-glava* (1800 m, Visočica), *Trščana glava* (663 m, Čvrstica), *Turska glava* (1500 m, Lebršnik), *Velika borova glava* (1510 m, Čvrstica), *Velika glava* (900 m, Ravan-planina), *Videsinova glava* (1043 m, Jadovnik), *Vidova glava* (380 m, Konjuh), *Visoka glava* (1108 m, Velež; 1456 m, Bjelašnica; 1902 m, Lelija; 613 m, Ozren kod Prnjavora), *Vjetrena glava* (1443 m, Ozren kod Sarajeva), *Vučija glava* (693 m, Velež; 1313 m,

Golija), *Zečina glava* (1480 m, Treskavica), *Zečija glava* (1766 m, Zec-planina), *Zelena glava* (2103 m, Prenj); GLAVICA 'metaforički geografski termin za osamljenu uzvisinu ili obli vrh na brdu u umanjenom obliku' > *Crna glavica* (1734 m, Čvrsnica), *Glavica* (493 m, Behremaginica; 1108 m, Lib-planina; 1278 m, Cincar; 1517 m, Prenj; 1602 m, Visočica; 1699 m, Čvrsnica), *Glavice* (1313 m, Bjelašnica; 1349 m, Ljubuša; 1482 m), *Klekova glavica* (2000 m, Treskavica), *Krajnja glavica* (1087 m, Lib-planina), *Markova glavica* (1402 m, Ljubuša), *Mašena glavica* (448 m, Radoč), *Oštra glavica* (1176 m, Lib-planina), *Proglavica* (1900 m, Bjelašnica), *Ravna glavica* (1126 m, Raduša), *Sočna glavica* (941 m, Čvrsnica), *Sridnje glavice* (1326 m, Ljubuša), *Strmoglavice* (1672 m, Čvrsnica), *Velika glavica* (1893 m, Treskavica), *Zelena glavica* (1405 m, Čvrsnica), *Zelene glavice* (1958 m, Čvrsnica).

Prateći osnovna leksička značenja, po očekivanju je *glava* trebala imenovati brda i više zaobljene uzvisine, dok bi njezina umanjenica *glavica* poslužila u imenovanju brežuljaka i grebenova. Međutim, analizirajući oronime koji su tvoreni iz osnove *glav-*, došlo se do podatka da je *glava* imenovala 61 uzvisinu između 323 – 1949 metra nadmorske visine (prosjek 1298,09 m. n. v.), dok je *glavica* imenovala 24 uzvisine između 493 – 200 metara nadmorske visine (prosjek 1377,62 m. n. v.). To znači da je došlo do semantičkoga pomicanja i da je apelativ *glavica* izgubio deminutivno značenje. Na takav zaključak navodi i sintagmatski oronim *Velika glavica* kao spoj dva proturječna pojma. S tim u vezi, na Visočici su potvrđeni primjeri *Glavica* (1699 m. n. v.) i *Glavičine* (1612 m. n. v.) čime se opaža da je izgubljeno i augmentativno značenje. U ovome suodnosu savremene geografske terminologije i historijske onomastičke zbilje, važno je naglasiti da su toponimi odraz pučke kognicije i relativne percepcije prostora a ne egzaktnih hipsometrijskih mjerila koja su uspostavljena znatno kasnije. Temeljem toga, navedene primjere treba shvatiti kao pokazatelje relativne i tradicijske percepcije prostora.

Važan je i osvrt na oronimske sintagme i složenice u kojima supostoji metonimijski i metaforički sloj, i prići im kao primjerima metaftonije u oronimiji. Naime, ne treba se povesti mišlju da su oronimi tipa Ilijina glava, Međeđa glava ili Lupoglav, nastali postupkom pareidolije, tj. da su ljudi u nasumičnim reljefnim šarama ovih uzvišenja prepoznali glavu čovjeka, medvjeda ili vuka (lat. *lupus* - vuk). Glava u takvim primjerima referira isključivo na uzvišenje kao zaobljeni reljefni oblik, dok prve sastavnice sintagme ili složenice ukazuju na neku značajku s tog prostora. Dok je Ilijina glava 'uzvišenje na kome su se ljudi po običaju okupljali na blagdan Ilijin dan', preostala dva oronima ukazuju na prisutnost životinjske vrste, u konkretnim primjerima na staništa medvjeda i vukova.

Za potrebu imenovanja zaobljenog manjeg uzvišenja, osim glave je korišten i unutarnji organ *bubreg*. Prema Skoku (1971: 224) bubreg je hipokoristik nastao od onomatopeičnog zvuka *bub*, u značenju ‘naduti, napuhati’. Kao oronimska osnova javlja se u značenju oblog, okruglog uzvišenja, tj. apelativ BUBREG ‘metaforički geografski termin za mjesto brežuljkastog, oblog izgleda’ > *Bubreg* (1851 m, Velež). Inače, unutarnji organi su se slabije odrazili u oronimiji.

PADINA JE PLEĆA/REBRA/LICE/ČELO

PLEĆA ‘metaforički geografski termin za uzdignutu, nagnutu stranu na nekom uzvišenju’ > *Pleć* (700 m, Udrin-planina), *Pleća* (1221 m, Bujak; 1390 m, Bitovnja), *Plećine* (1050 m, Jadovnik), *Velika plećina* (1500 m, Šator); REBRA ‘metaforički geografski termin za stijenovitu stranu uzvišenja s jasno izraženim slojevima’ > *Rebra* (873 m, Tmor-planina), *Lebršnik* (1859 m, Lebršnik); LICE ‘metaforički geografski termin za ravnu stijenovitu stranu uzvišenja’ > *Lica* (2153 m, Volujak); ČELO ‘metaforički geografski termin za brdo s glavnim proplankom izloženim suncu’ > *Čelopek* (750 m, Čemerska planina).

Planinske padine ili strane se razlikuju u onoj mjeri u kojoj im je to priroda dozvolila, budući da na njima još uvijek vladaju prirodne a ne društvenom voljom usmjerivane sile. Percipirajući ih, da se zamijetiti je li padina prisojna ili osojna, strma ili blago nagnuta, gola ili obrasla, zemljana ili kamenita... Kako padine mogu biti sasvim suprotnih asimetričnih naličja i različitih nadzemnih obilježja, ta se različitost prenijela i u značenje njihovih imena. Crte oštrosti, zaobljenosti, (ne)obraslosti, čovjek je inventivno pokazao kroz somalske metafore. Konfiguracijom pleća su odgovarala za uzdignutu i nagnutu padinu; rebra za stijenovitu s izraženim slojevima, hrbat za blago nagnutu i jednolične visine, lice za strmu golet, čelo za “najsunčaniju” padinu. Kako je istaknuto, budući da na ovim predjelima čovjek uglavnom nije djelovao mehanički, ni metaforičnost u imenima se nije tanjila, pa su crte koje su poslužile kao motivi u procesu imenovanja još uvijek naglašene.

IZBOČENA PADINA JE KUK/RAME

KUK ‘metaforički geografski termin za izbočenu, istaknutu padinu brda, brijega ili brežuljka’ > *Crni kuk* (1000 m, Ujilica; 680 m, Prenj), *Crveni kuk* (1733 m, Visočica), *Donji kuk* (780 m, Ujilica), *Gornji kuk* (800 m, Ujilica), *Hladni kuk* (1754 m, Bjelašnica), *Kuk* (1400 m, Čabulja; 1851 m, Cincar), *Modri kuk* (1539 m, Vijenac), *Obli kuk* (1750 m, Bjelašnica), *Ogorjeli kuk* (1960 m, Treskavica), *Opaljeni kuk* (2018 m, Treskavica), *Orlokuk* (1323 m, Kovač-planina), *Orlov kuk* (1138 m, Čabulja; 1160 m, Oluja; 1712 m, Treskavica), *Pod kukom* (1369 m, Čabulja), *Ravni kuk* (790 m, Velež), *Spasev kuk* (1506 m, Čvrsnica), *Šuplji kuk* (1581 m, Visočica), *Djevojački kuk* (1969 m, Treskavica), *Vilin kuk* (1267 m, Prenj), *Vjetreni kuk* (1947 m, Bjelašnica); RAME ‘metaforički geografski termin za izbočenu, istaknutu padinu brda, brijega ili brežuljka’ > *Golo rame* (1397 m, Devetak).

Kuk je leksikalizirana metafora s punim apelativnim značenjem 'izbočen, istaknut, stjenovit dio planinskog uzvišenja ili veća stijena uz vodu'. Kao sadržajna jezgra toponimskog lika u pravilu dolazi s dopunom, s opisnim ili prisvojnim pridjevom, te po jedna pojava u prijedložno-padežnoj vezi (*Pod kukom*) i kao oronimski lik bez dopune (*Kuk*).

KLANAC JE ŽDRIJELO/GRLO/NOZDRVE

ŽDRIJELO 'metaforički geografski termin za uski prolaz na nekom brdu ili među brdima iz kojeg se teško izlazi; klanac' > *Ždrijelo* (1550 m, Bjelašnica), *Ždrijela* (1310 m, Ravna planina), *Stajničko ždrijelo* (1400 m, Romanija); GRLO 'metaforički geografski termin za uski prolaz na nekom brdu ili među brdima iz kojeg se teško izlazi; klanac' > *Grla* (1047 m, Vran); ČAVA 'metaforički geografski termin za planinski prijevoj; klanac' > *Čava* (1193 m, Čava); NOZDRVE 'metaforički geografski termin za uski prostor među stijenama' > *Nozdrve* (749 m, Treskavica).

Zabilježeni su i oronimi motivirani bliskoznačnim somatizmima *ždrijelo*, *grlo* i *čava*. Zbog tjesnaca organa koji se nalaze u unutrašnjosti vrata, ždrijelni tjesnac je motivirao imena za usječen prolaz na nekom brdu ili među brdima iz kojeg se teško izlazi, tj. ime za klanac. Tako su nastali antropomorfni oronimi *Ždrijelo* na Bjelašnici, *Stajničko ždrijelo* na Romaniji i *Grla* na Vran-planini. Međutim, nisu sve metafore sasvim očite. Neke od njih su davno leksikalizirane pa su u bosansku oronimiju integrirane samo fonetskom adaptacijom. Takav je slučaj s albanskom leksemom *qafë* 'vrat, grlo, šija', koja se kao antropomorfna metafora *qafë mali* 'planinski prijevoj, ždrijelo, klisura', također ostvarila u bosanskoj u oronimiji kroz oronim *Čava*. Vjerovatno, *čava* pripada onim pojmovima koji su etimološki vezani uz starobalkanski ilirsko-vlaški jezički stratum koji značajno obilježava oronimiju Dinarskoga gorja. *Čava* bi tako išla u red leksičkih „balkanizama“ kao što su i *čuka*, *timor*, *ripa* i dr.

IZDUŽEN GREBEN JE LAKAT/NOGA/VRAT/HRBAT

LAKAT 'metaforički geografski termin za izduženi greben koji se proteže u obliku lakta ruke' > *Lakat* (1300 m, Visočica; 728 m, Čabulja); NOGA 'metaforički geografski termin za izdužen planinski greben' > *Nožice* (1215 m, Čemerska planina), *Vranja noga* (1650 m, Bjelašnica); VRAT 'metaforički geografski termin za uzak, izdužen greben, obrastao drvećem' > *Borov vrat* (657 m, Čvrstica), *Brezov vrat* (777 m, Volujak kod Kreševa), *Vratolovo* (501 m, Majevica), *Vratić* (785 m, Igman); SRT 'metaforički geografski termin za izdužen greben blagih oblina koji završava sužavanjem' > *Srt* (962 m, Šuljaga), *Veliki srt* (771 m, Volujak kod Kreševa).

Obronak Čabulje, u pravcu prema Posušju, s koritom rijeke Ugrovače naizgled pravi oblik lakta, čime je inspiriran oronimski lik, tvoren bez dopune: *Lakat*. Vrat je dio ljudskog ili životinjskog tijela koji povezuje glavu i trup. U vratnoj regiji smješteno je ždrijelo, dok dio ždrijelne duplje čini

grlo. Zbog suženja koje je obilježeno dužinom a praćeno funkcijom povezivanja, topografsku anatomiju *vrata* čini podesnom za metaforička preslikavanja. Tako su nastali i pučki oronimi motivirani ovim dijelovima, međutim, nisu nasumice odabirani nego tragom sličnosti. Golim okom su vidljiva obilježja vrata: vitkost i produženost, i to da „nosi“ glavu, spušta se na ravni dio prsa, povezujući je s gornjim dijelom trupa. U korelaciji s ljudskim antropomjerama, samo su neke uzvisine mogle biti imenovane preko ovoga somatizma. S tim u vezi, geografski objekti motivirani somatizmom *vrat*- nisu masivni, nemaju izrazitu širinu ni visinu (nešto viši od brda), nalaze se u planiskom podnožju i završavaju ravnicom. Takvi su: *Borov vrat* (657 m) na posljednjim obroncima Čvrsnice, *Volujački Brezov vrat* (777 m) kod Kreševa, *Vratolovo* (501 m) na Majevidici i *Vratić* (785 m) na Igmanu. *Vrat* je motivirao i oronimske složenice *Vratolom* (1494 m, Ozren kod Sarajeva) i *Lomivrat* (1803 m, Čvrstica), međutim tu označava znajano veća uzvišenja, strma i kamenita s dosta sitnih kamenica koje se kotrljaju niz stijene zbog čega je mjesto teško prohodno, odnosno figurativno mjesto na kojem čovjek biva sklon padu tj. „vrat lomi“.

U potrebi da se imenuje izdužen i blag greben uglavnom jednolične visine, korišteni su somatski oblici *hrbat*, *srt* i *kobilica*. Leksički *hrbat* znači ‘leđa, ono što je na zadnjoj strani nečega’, *srt* ‘hrbat, dio leđa u lisice što završava repom, orešina’ a *kobilica* ‘koštanin greben na grudnoj kosti ptica’.

HRBAT ‘metaforički geografski termin za izduženu uzvisinu blagih oblina i uglavnom jednolične visine’ > *Hrbina* (1543 m), *Hrbine* (1265 m, Vran); SRT ‘metaforički geografski termin za izduženu uzvisinu blagih oblina i uglavnom jednolične visine’ > *Veliki srt* (771 m, Volujak kod Kreševa), KOBILICA ‘metaforički geografski termin za izduženu uzvisinu blagih oblina i uglavnom jednolične visine’ > *Kobilica* (1826 m, Bjelašnica; 774 m, Konjuh).

Strana uzvišenja u visini završava vrhom što je razlogom da ga se definira najvišom tačkom uzvišenja. Vrhovi su oblikovani raščanjivanjem vršnog dijela, pa je jasno da se u ovisnosti od geomorfološkog razvoja razlikuju po obliku, visini i pristupačnosti. Shodno tome mogu biti oštri, zaobljeni ili ravni. Prirodna datost je da su se neki vrhovi specifično razvili pa se kao takvi ističu u okruženju. Time je kreativnost prirode poticala vizuo-spacijalnu apofeniju kod ljudi, provocirajući ih da u oblicima vrhova i njihovih šara prepoznaju dijelove tijela. Zbog svojih specifičnih oblika, somatizmi: *zubi* – bjeličaste šiljate izrasline koštanog tkiva u vilici, *prsti* – udovi i okrajina, završni tanki i izduženi dijelovi šake i stopala koji imaju funkciju ispružanja ili ekstenzije, i *tjeme* – vršni dio glave, poslužili su kao odgovarajući motivacijski element u procesu

imenovanja vrhova. I kao što je slučaj u ljudskome tijelu, nekoliko ih može biti povezano. Tako je na planini Treskavici brazovan cijeli niz vrhova koji izgleda kao red zuba zbog čega je imenovan *Zubovi* ili *Zupci*. Slično, jedan vrh planine Volujak čine prstolike stijenske izrasline u nizu, pa je kauzalno nazvan *Prsti*. Priroda na Prenju je ponudila ravnije rješenje na jednome vrhu, koji je prema tome nazvan *Tjeme*. I zoosomatska sastavnica *rog* je služila kao motivacijski element. Ova izraslina različitoga oblika svojstvena prednjoj strani glave nekih sisavaca kopitara, odgovarala je konfiguraciji nekih vrhova. Pa iako u korpusu nije zabilježen veći broj primjera, činjenica da u Europi postoje bliski primjeri, npr. diljem Alpi *Dents du Midi* (Zubi juga) u švicarskim, *Dent du Géant* (Divovski zub) i *Dent Blanche* (Bijeli zub) u francuskim, *Zahn* u njemačkim Alpama, *Matterhorn* (Livadski rog), *Corno Grande* (Veliki rog), *Cinque Dita* (Pet prstiju) i dr., opravdava definiranje koncepta VRH JE ZUB/PRST/TJEME. Radi preglednosti građe, u nastavku su istaknuti primjeri iz Bosne i Hercegovine:

ZUB 'metaforički geografski termin za istaknutu stijenu' > *Zubac* (1410 m, Orjen), *Zubovi* (1793 m, Treskavica); PRST 'metaforički geografski termin za uzak i šiljast vrh' > *Prsti* (2271 m, Volujak); ROG 'metaforički geografski termin za istaknutu stijenu koja ima uzak, šiljast vrh' > *Davidov rog* (1434 m, Golija), *Rog* (1728 m, Vranica); TJEME 'metaforički geografski termin za obli vrh uzvisine' > *Tjeme* (1326 m, Prenj).

U istaknutim primjerima, apelativi mogu referirati na dijelove tijela čovjeka ili životinje. Zbog sličnosti u anatomiji, ponekad je teško odgonetati na šta oronim referira. Decidirani su primjeri *Srt* u blizini Prusca, vrh *Kljun* na Lib-planini, planina *Kopito* sjeveroistočno od Romanije, planinski vrh *Rep* na Hrgud-planini te vrhovi *Davidov rog* na Goliji i *Rog* na Vranici, *Kobilica* na Bjelašnici.

Oronimske metafore izvedene prema srodstvu

Osim somatskih kao oronimske metafore se pojavljuju i apstraktni pojmovi poput rodbinske veze. Rodbinski nazivi predstavljaju jedan od najstarijih leksičkih slojeva, pa s tim u vezi ne treba čuditi što su *baba*, *djed* ili *blizanci*, poslužili kao motivi u procesu imenovanja. Međutim, njihova prisutnost u oronimiji donekle je neočekivana, zbog čega zahtijeva pažljiviju analizu. Tim tragom, najprije će biti navedeni primjeri oronima, zatim njihova tumačenja:

BABA 'metaforički geografski termin za uzvišenje s tupim vrhom' > *Baba* (1735 m; 964 m; 1783 m, Treskavica; 1239 m, Bokšanica), *Babice* (475 m, Majeveca; 900 m, Prenj; 1050 m, Vlašić; 1100 m, Zelengora; 1000 m, Raduša), *Babin do* (1337 m, Bitovnja), *Babin dol* (1266 m, Igman), *Babina greda* (1416 m, Čabulja; 1411 m, Šator), *Babina kosa* (550 m, Kozara) i *Babin grob* (1042 m, Tajan); DJED 'metaforički geografski

termin za veće, oštrije uzvišenje' > *Djedinska planina* (1180 m), *Djedovac* (1189 m, Djedovo brdo), *Djedovo brdo* (1277 m), *Pradjedov vis* (1277 m, Djedovo brdo), *Ded* (1735 m, Baba); BLIZANCI 'metaforički geografski termin za susjedna uzvišenja slične konfiguracije' > *Blizanci* (244 m, kod Čitluka), *Blizanske kose* (1248 m, Romanija), *Bliznički brig* (1690 m, Kamešnica).

Među svim Slavenima *baba* ima isto osnovno značenje koje se temelji na tome da je stsl. **baba* riječ iz dječijeg govora (*Lallwort*, odmilica, pueritiv) s primarnim značenjem 'starica, baka', dok su ostala značenja rezultat sekundarnog prijenosa, temeljenog ili na jednostavnoj metafori (koja označava nešto što nalikuje starici, baki) ili na paganskom konceptu (ESSJ sv. 2: 105–106). S tim u vezi, u onomastičkoj literaturi najčešće stoji da oronimi kojima je *baba* poslužila kao motiv imenovanja, počivaju na mitološkoj osnovi (Brozović-Rončević, 1987: 120; Loma, 2013: 22). Prema predaji, *Baba* je dijadna boginja. S jedne strane, personificira božanstvo plodnosti, kultnu boginju Majku Zemlju, s druge je ženski demon – personifikacija 'vjetrenoga, mračnog, kišnog, sniježnog' (Hrvatska enciklopedija, 1942: 52). Diljem slavenskog svijeta *Baba* je najčešće imenovala planine i planinske dijelove, npr. *Babia hora* je planina između Poljske i Slovačke, planina *Baba* u jugozapadnoj Makedoniji, planina *Baba* kod Paraćina u Srbiji, brdo *Baba* kod Praga u Češkoj itd., što bi prema Nikosu Čausidisu (2008) moglo ukazivati na prikaze planine kao zemlje i žene/majke. Međutim, oronimi motivirani leksemom u značenju stare žene, koji potvrđuju vezu između planine i starice, postojani su i izvan slavenskog svijeta, osobito u Italiji i Francuskoj, npr. *La Vecchia*, *Monte della Vecchia*, *Rocca della Vecchia* (Benozzo, 2011). Ta spoznaja daje širu perspektivu i u interpretaciju ovakvih oronima uključuje Majku Zemlju kao drevno božanstvo prisutno u kulturama diljem svijeta: *Prithvi Mata* u indijskoj, *Gaia* u grčkoj, *Terra Mater* u latinskoj, dok je u slavenskoj tradiciji *Mokoš* u inačicama *Velika Majka* ili *Baba*, shvatana kao 'pramajka, prvotna božica,' opisana kao 'stara i mokra' (Belaj i Belaj, 2014: 54). U ovakvome svjetonazoru leži i zametak animizacije, odnosno animističkog doživljavanja zemlje kao majke, što je na koncu u oronimiji oblikovalo koncept imenovanja PLANINA JE MAJKA ZEMLJA, u slavenskoj varijanti PLANINA JE PRAMAJKA tj. BABA (Mokoš).

Valjalo bi istaći da je *baba* u osnovnome značenju 'starica, pogrbljena žena u kasnim godinama' mogla semantičkim pomicanjem postati orografski apelativ u značenju 'brdo s tupim vrhom' (usp. Snoj, 2009: 50) a potom i oronimska metafora. Nipošto ne odustajući od hipoteze da je u oronimima motiviranim imenicom *baba* ugrađeno mitsko kazivanje, ovdje se otvaraju vrata interpretaciji koja je jednostavnija: da je *baba* zbog starosti koja podrazumijeva 'pogrbljenost,

osijedjelost i koščatost', asocirala na kamenita mjesta i hridi. Tragom te sličnosti, mjesta su mogla biti metaforički imenovana po *babi*. Ovakav tip imenovanja se mogao temeljiti na percepciji prirodne pogrbljenosti, osjedjelosti i koščatosti, koji oblikom, bojom i crtama podjećaju na kamen i hridi. To bi opravdalo i tvorbu oronima *Babice* (koji je u korpusu zabilježio pet pojava), budući da pluralizacija poništava jedinstveno biće Babe, a da se deminutivna forma siječe s njezinom demonskom prirodom. U korist ovome tumačenju treba pridodati i to da je Baba u predaji osamljena starica, tj. bez pratnje i sudruga, a da uz oronime s *babom* u osnovi, mogu stojati uzvišenja kojima je kao motiv imenovanja poslužio *djed*, npr. *Ded* je najviši vrh na planini *Baba*. Oronimi motivirani lekomom *djed* nastali su analogijom prema oronimima kojima je *baba* poslužila kao motivacioni element. U realnom prostoru referiraju na viša, oštrija uzvišenja. U kontekstu "pogrbljenosti" u oronimiji, Dragomir Vujičić (1996: 103) je primjer oronima *Starac* na Sinjajevini u Crnoj Gori (najviši vrh *Babji zub!*) tumačio kao 'pogrbljeni vrh', a tome bi bliskoznačni bili bosanskohercegovački *Starac-do* (847 m, Velež) i *Staretina* (1675 m). Za primjere kojima su *djed* i *starac* poslužili kao motivacioni elementi, mogla bi se vezati i interpretacija u vezi s hijerarhijom duhovnih službenika Crkve bosanske u srednjem vijeku: *starac* je uz *gosta* podređen *djedu* kao poglavaru Crkve. Međutim, činjenicom da su ovim motivima imenovani i planinski vrhovi u Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, dakle na prostoru izvan djelovanja Crkve bosanske, slabi hipoteza o preslikavanju vjerskog naziva na geografski objekat. Ipak ne treba lako odustati od takvoga tumačenja u vezi s primjerima na terenu Bosne. Prema predaji stanovnika naselja *Djedino* kod Živinica, upravo je ime ovoga naselja poslužilo za imenovanje *Djedinske planine* na čijoj se sjeveroistočnoj padini nalazi. *Djedino* je srednjovjekovno naselje čiji je prvi spomen u oblicima *Dedino* i *Didino*, potvrđen u Popisu Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine (usp. *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 1986). Valja istaći da je selo prema Popisu dijelom nahije *Gostilj*, aludirajući da su oba toponima mogla biti izvedena iz naziva službenika Crkve bosanske. Ostaje da se dodatno ispita porijeklo ovih oronima.

Osim *babe* i *djeda*, iz opusa rodbinskoga nazivlja i *blizanci* su poslužili kao oronimska metafora za brda koja su geografski susjedna, pritom bliske visine i morfologije. Tome svjedoče *Blizanci* (oko 244 m) kod Čitluka, *Blizanske kose* (1248 m, Romanija) i *Bliznički brig* (1690 m, Kamešnica). Time se, u pogledu oronimskih metafora koje počivaju na rodbinskom nazivlju, zrcale metaforični koncepti UZVIŠENJE S TUPIM VRHOM JE BABA, OŠTRO UZVIŠENJE JE DJED, a UZVIŠENJA SLIČNE KONFIGURACIJE SU BLIZANCI.

Metafore kao predmetne realije

Prije nego je, radi olakšanja i poboljšanja radnih postupaka, došlo do zamjene ljudskog rada strojevima, tj. prije mehanizacije i radikalnih promjena u strukturi djelatnosti, čovjek je bio u hilljadugodišnjim težnjama da olakša vlastiti rad. Te misli i želje je postepeno materijalizirao načinom da je izumio predmete kojima je ubrzavao, povećavao i poboljšavao rad i svoj život uopće. Takve predmetne realije obuhvatale su alatke, pribor, pomagala ili zdanja, i u prošlosti su bile dijelom svakodnevne upotrebe. U nastavku se nastoji utvrditi koje, kako i koliko su predmetne realije iz svakodnevne prakse preslikane u oronimiju. Analiza je pokazala da je najveći broj primjera iz opusa domaćinstva, pokućstva i stočarstva. Slijede ih oronimi motivirani profanim ili sakralnim zdanjem. U abecednome slijedu, takvi su:

BADANJ ‘metaforički geografski termin za mjesto s udubljenjem’ > Badanj (87 m, kod Stoca), Badnjine (2243 m, Volujak); BANDERA ‘metaforički geografski termin za uzvišenje’ > *Bandera* (359 m, Vučijak; 933 m, Berberuša; 1423 m, Zahor), *Bandijera* (1453 m, Ozren), *Bandijerka* (1060 m, Javornik; 1209 m, Konjuh); ČARDAK ‘metaforički geografski termin za veće uzvišenje’ > *Čardak* (1650 m, Busovačka planina; 1800 m, Bjelašnica); ĆASA ‘metaforički geografski termin za mjesto s udubljenjem’ > *Ćasa* (180 m, brdo kod Trebinja); ČADOR ‘metaforički geografski za uzvišenje stožastog oblika’ > Čador (1700 m, Bitovnja); KABAO ‘metaforički geografski termin za mjesto’ *Zubački kabao* (1894 m, Orjen), *Kablovac* (726 m, Konjuh); LOPATA ‘metaforički geografski termin za dugačko zemljište na uzvišenju koje se postepeno sužava i uvlači u brda’ > *Lopata* (1324 m, Bitovnja); MOTKA ‘metaforički geografski termin za uzvišenje’ > *Motka* (1254 m, Ozren kod Sarajeva; 1395 m, Bjelasnica); OKNO ‘metaforički geografski termin za otvor u stijeni’ > *Gavrino okno* (2000 m, Prenj); POKLOPAC ‘metaforički geografski termin za uzvišenje’ *Poklopac* (260 m, brdo kod Trebinja); SAMAR ‘metaforički geografski termin za prijevoj’ > *Samar* (2075 m, Zelengora; 1450 m, Romanija), *Samarić* (1692 m, Kujača); SEDLO ‘metaforički geografski termin za prijevoj’ > *Sedlo* (1535 m, Vran; 1071 m, Visočica; 1872 m, Bjelašnica), *Veliko sedlo* (850 m, Hrgud), *Zahumsko sedlo* (1225 m, Raduša), *Ivan-sedlo* (959 m, Ivan-planina); STOL/STOLICA ‘metaforički geografski termin za uzvišenje s dobrim vidikom’ *Stolac* (1520 m, Stolac; 467 m, Velež; 1300 m, Lebršnik), *Stolice* (916 m, Majeveica); STOŽER ‘metaforički geografski termin za uzvišenje’ > *Stožer* (1758, Stožer kod Kupresa); ŠATOR ‘metaforički geografski za uzvišenje stožastog oblika’ > *Šator* (1878 m, Šator; 1875 m, Jahorina), *Šatorica* (875 m, Čemerska planina), *Šatorska gomila* (358 m, Dubravska visoravan); VRATA ‘metaforički naziv za imenovanje teško pristupačnog: 1. prirodnog otvora na visokom, rubnom dijelu krševite stijene; 2. prirodnog prolaza između dva uzvišenja, odnosno prijelaznog otvora preko glavnih grebena ili prijevoja’ > *Vjetrena vrata* (2300 m, Maglić), *Hajdučka vrata* (2000 m, Čvrstica), *Velika ili Kupreška vrata* (1384 m, Stožer/Plazenica), *Sarajevska vrata* (1600 m, Vranica), *Travnička vrata* (1818 m, Vranica).

Oronimske metafore izvedene prema obliku pokućstvenih predmeta

Bilo da je pokućstveni, poljoprivredni ili drugi, u prošlosti je pribor bio jednostavan i malobrojan, a ljudi su ga izrađivali sami u kućnom obrtu. U svakodnevnom posmatranju svega oko sebe, s jedne strane, te u opetovanom radu određenim predmetima s druge strane, predvidljivo su ljudi počeli oblike svojih radnih rukotvorina prepoznavati u reljefnim oblicima iz okruženja. U takvome načinu imenovanja, korištene su posude npr. *badanj* ili *kabao*, koje su isključivo imale oblik udubljenja, preko kojega su stvarane asocijacije na duboko ili plitko udubljenje u kršu ili kotlinu među brdima. *Badanj* je mali i plitki pripećak smješten na desnoj strani litica, blizu vrha kanjona Bregave, na nadmorskoj visini od 87 m. Pripećak je dug 6,62 m, visok 4,48 m, s plitkim prevjesom maksimalne dubine od 2 m (Barciela Gonzalez 2024: 9). *Badnjine* je planinski vrh na planini Volujak visok 2243 m, kojeg u većem dijelu čine brojne manje udubine u kršu. *Veliki* ili *Zubački kabao* je planinski vrh visine 1894 m, koji se nalazi na granici Bosne i Hercegovine i Crne Gore, na planini Orjen. Skoro na samome vrhu nalazi se veće ulegnuće. Slikovitost oronimije u ovoj domeni možda najbolje ilustriraju primjeri *Ćasa* i *Poklopac* u trebinjskoj Lastvi. *Poklopac* je veće brežuljkasto područje, a *Ćasa* je stijena u *Poklopcu* s ubudbljenjem, odnosno “u obliku *ćasē*” (Hadžimejlić, 1987: 196, 200).

I predmeti kojima je *stol* osnova, npr. *stolac*, *stolica* i *stolić*, nisu služili samo kućanstvu, nego su indirektno pomagali i onomastici, imenujući uzvišenja različitih visina. U tumačenju ove pojave, valja poći od toga da je glagol **stojati* u praslavenskom imao značenje ‘držati se uspravno, okomito’, i da je vremenom zabilježio semantičko širenje i počeo figurativno značiti ‘biti nepokolebljiv’. Otuda je glagol *stolovali* u značenju ‘vladati, upravljati iz nekog sjedišta’. Na tom tragu, tvorenica *stolica* je počela označavati ‘prijestolje, najviše mjesto u hijerarhiji moći s kojeg se upravlja i vlada’. Na teritoriji srednjovjekovne Bosne i Hercegovine do danas su otkrivene četrdeset i dvije kamene ili tzv. sudačke stolice na kojima su vladari ‘sjedili, vladali i sudili’. Funkcijom sama riječ apostrofirana vezu između pojmova moći i mjesta za sjedenje. Izvedena iz istog korijena, staroslavenka riječ *stol* je imala šire značenje, označavajući bilo koju površinu za sjedenje ili rad. Postupno se značenje sužavalo te su se viši predmeti počeli nazivati *stolovima*, a niži *stolicama* i *stolićima*. Valja istaći i to da riječi tvorene iz ove osnove razvijaju i metaforička značenja. Pored spomenute *sudačke stolice* u ‘vlast, moć’, frazem *uzeti stolicu* znači ‘primiti položaj ili poziciju’, dok u oronimiji *stol*, *stolac*, *stolica* i *stolić*, označavaju uzvišenja različitih nadmorskih visina. Kao oronimske metafore *stol* i *stolice* imenuju uzvišenja

između 600 i 1000 metara nadmorske visine, dok *stolić* označava brdo ispod 500 metara. Sva ta značenja pokazuju kako se jedna riječ može razvijati i prilagođavati novim kontekstima upotrebe. Primjerice, u sjeveroistočnoj Bosni, na planini Majeveci koja u visinskom pogledu pripada niskim planinama jer predstavlja čitav niz vrhova i planinskih kosa koje ne prelaze 916 m, najviši vrh je imenovan *Stolice*. Budući da je planina sa svojih 50–60 km dužine te širinom oko 25 km, omeđena nizinskim krajevima Semberije (oko 79 m) i Posavine (80–120 m) na sjeveru, Sprečanskom dolinom (oko 200 m) na jugu, na istoku dolinom Janje (oko 180–240 m), pruža jasan i širok pregled s najvišeg vrha, s kojeg se prema tome stječe dojam nadziranja i kontrole. Posljedično, metaforičnim konceptima KONTROLA JE GORE / RIZIK JE U PARTERU, nastalo je ime najvišeg vrha prema glagolu *stolovati*, ili jednostavnije kao prostorna metafora za prostor na uzvišenju.

Vrata predstavljaju otvor i prolaz, očekivano su poslužila u procesu oronimizacije. Ova leksema je korištena kao metaforički naziv za imenovanje teško pristupačnog: 1. prirodnog otvora na visokom, rubnom dijelu krševite stijene; 2. prirodnog prolaza između dva uzvišenja, odnosno prijelaznog otvora preko glavnih grebena ili prijevoja. Bitno se razlikuju *Vjetrena vrata* (2300 m) na Magliću koja imenuju nepristupačan otvor na stjenovitoj litici, promjera oko 10x5 m, i *Hajdučka vrata* (2000 m) na Čvrsnici koja imaju oblik kamenog prstena promjera oko 5 m, od *Velikih* ili *Kupreških vrata* (1384 m) koja su zapravo prijevoj između planina Stožera i Plazenice, *Sarajevskih vrata* (1600 m) između Ločike i Nadkrstca ili *Travničkih vrata* (1818) između Krstaca i Tikve. Dok specifična širina prijevoja nije eksplicitno definirana, otvori u kamenu imaju definiran opseg, te se nazivaju i oknima, npr. *Gavrino okno* (2000 m) na Prenju.

Oronimske metafore izvedene prema obliku poljoprivrednog alata

U osnovama oronima su potvrđena i pomagala za uspješno obavljanje određenih ručnih radova, poput *lopatе*, *motike* i *motke*. Svi ti predmeti pokazuju određene sličnosti: sastoje se od uspravne, drvene, produžene drške za upravljanje, koja je poslužila u tvorbi oronima, metaforičkim konceptom UZVIŠENJE JE PRIBOR/OPREMA. Navedeni predmeti su označavali uzak i dugačak pojas, s naznakom da primjeri motivirani lopatom i motikom se uvlače u brda, odnosno teren se postepeno sužava i uvlači između okolnih uzvišenja, što odgovara fizičkom opisu alatki. Npr. “pored opisa termina (dobivenog od informatora), o metaforičnom obrazovanju govori i oblik jednog od potesa imena *Lopata*. Naime, s karte se može vidjeti oblik većeg četvorougla i jednog

užeg pojasa koji se uvlači u brda. Uostalom, ovaj potes svojom veličinom ne bi odgovarao značenju *lopata zemlje*” (Hadžimejlić, 1987: 104). Na istome tragu imenovanja, a iz opusa opreme za stočarstvo, *sedlo* kao ‘sjedalo za jahača smješteno na leđima konja ili neke druge životinje’, se pokazalo kao najčešće korištena oronimske metafora u službi imenovanja planinskog prijevoja. Sličnost s reljefnim oblikom je počivala na obliku sedla koji je svjedočio prostrano ležište, naprijed i straga povišeno (prednji i stražnji obluk ili unjkaš). Takav je primjer prijevoja na Ivan-planini koji je poznat pod nazivom *Ivan-sedlo*. Pa iako se smatra da je naziv ‘sedlo’ postojao još u praslavenskome, sve do austrougarske okupacije pisani izvori, geografske karte i uopće literatura ne poznaju toponim Ivan-sedlo nego samo *Mons Ivan*, *Monte Ivan*, *Berg Yvan* ili prosto *Ivan*. *Ivan-Sattel* se pojavljuje poslije 1878. godine, na austrougarskoj specijalnoj karti 1:75000 (Bakaršić, 1957: 67), pa je izgledno da se javlja kao semantički kalk iz njemačke geografske terminologije, tj. iz oblika *der Sattel*. Bliskoznačnica sedlu je *samar* u značenju ‘tovarno sedlo’, pa je i ovaj oblik zabilježio odraze u oronimiji: *Samar* (2075 m, Zelengora; 1450 m, Romanija), *Samarić* (1692 m, Kujača).

Oronimske metafore izvedene prema obliku zdanja

Ponekad je oronimija kontekstualni govor o historiji gradnje, o zdanjima koja su svojstvena domaćoj kulturi. Zatečeni u potrebi imenovanja uzvišenja, ljudi su predvidljivo u imenovanju planina i vrhova koristili i motive visokogradnje, profane i sakralne. Takvo su npr. Šator, Bandera, Čardak, Džamija, Ćaba i sl, potvrđeni u korpusu kao oronimske metafore nastale konceptom UZVIŠENJE JE ZDANJE. Kako je *šator* oblika piramide, isto je bilo podesno za opis planinskog vrha i njegovih strana sjeverozapadno od Glamoča a jugoistočno od Bosanskog Grahova, gdje se smjestila planina *Šator*. Vjeruje se da je ime dobila zbog svog piramidalnog oblika, ali i zbog izrazite bjeline vapnenačkih stijena na njoj (Ballian, 2017: 158). Osim ove planine, *šator* je poslužio kao motiv imenovanja vrhova: *Šator* (1875 m) na Jahorini, *Šatorica* (875 m) na Čemerskoj planini i brda *Šatorova gomila* (358 m) na Dubravskoj visoravni. Prije nego je nastao općeprihvaćeni oblik *šator* u značenju ‘pokretljiv privremen zaklon od nepromoćiva platna, kože i sl. za boravak na otvorenom mjestu’, riječ je zabilježila alternativni oblik *čador*, koji se definirao kao leksički dijalektizam. U tome nema ništa čudno jer je u pitanju posuđenica, a posuđeni elementi po preuzimanju ostaju u nestalnom lingvističkom statusu, u obliku tzv. kompromisne replike. Proces integracije podrazumijeva da prije nego oblik posuđene riječi postane društveno prihvaćen, da se u različitim krajevima ili skupinama govornika formiraju

različite kompromisne replike s više ili manje vjernosti prema izvornom obliku. To je razlogom zašto posuđena riječ ima alternativne oblike, kao što je slučaj s oblikom *čador* u odnosu na standardiziranu riječ *šator*, koja je u bosanski jezik preuzeta iz turskog kao jezika posrednika, dok korijenom pripada perzijskome jeziku (tur. *çadır* < perz. *čāder*, *čatr*). Ovim je oblikom imenovan vrh *Čador* (1700 m) na Bitovnji. Sinoniman je i oronim *Tjentište* koje se nalazi u istočnoj Bosni nedaleko od Foče koja je u srednjem vijeku bila prirodna i vrlo važna stanica, gdje su se smjenjivale karavane pri prenosu robe iz Dubrovnika i prema Dubrovniku. Tzv. Dubrovački drum, vodeći prema Trebinju, Koritama i Cernici, prolazio je dugim klancem između Zelengore i Maglića, spuštao se dolinom rijeke Sutjeske, udario kroz mjesto *Tjentište* (lat. *tentorium* ‘šator’), koje je i dobilo ime baš po tome, što su tu srednjovjekovne kiridžije ili ponosnici razapinjali šatore i konačili (Bejtić, 1957: 25). Prateći ovu interpretaciju, *Tjentište* je oronimska metonimija. Međutim, postoje je drukčija tumačenja oronima i to prema riječi *tjena* koja je zabilježena kod mještana ovoga kraja, u značenju ‘skrama ili žabokrečina koja se uhvati po blatištima’ (Vuković, 1976: 34), pritom valja istaći da je prostor u prošlosti bio vodoplatan.

Dok se u vremenu pod Osmanlijama rasvjeta zasnivala na uljanim lampama, svijećama i fenjerima, do elektrifikacije u savremenom značenju je došlo s austrougarskim infrastrukturnim projektom. Tako su se prve bandere za razvod električne energije, u narodu poznati kao *drveni direci*, pojavile krajem 19. st. kada je napravljena prva električna centrala u Sarajevu 1985. godine. S tim u vezi, da se zaključiti da su vrhovi kojima je za motiv imenovanja poslužila bandera ‘električni stup, uglavnom drveni’, novijega postanka. U analiziranome korpusu je izrazito učestala osnova sa sedam pojavljivanja: *Bandera* (359 m, Vučijak; 933 m, Berberuša; 1423 m, Zahor), *Bandijera* (1453 m, Ozren), *Bandijerka* (1060 m, Javornik; 1209 m, Konjuh), *Bandirje* (718 m, Berberuša). Tumačeći proces metaforizacije, treba istaći da se sličnost između planinskih vrhova i bandere svela na visinu budući da je bandera opisom ‘vitak, na vrhu zašiljen stup visok nekih desetak metara’.

***Mons calvus* ili oronimske metafore ‘goleti’ i ‘čelavosti’**

Golet je kraj bez izrazitije vegetacije i humusa, najprije bez šume. U užem značenju je čista stijenska površina. Goleti su dijelom upadljivih obilježja bosanskohercegovačkog krša, odnosno morfoloških cjelina poput visokih planina koje se protežu od Plješevica, preko Dinare, Čvrsnice, Prenja i drugih. Najviše od ovih planina prelaze 2000 metara, bezvodne su i dijelom

gole, a dijelom prekrivene šumom i pašnjacima. Goletni dijelovi koji se izdvajaju i prepoznaju, služili su kao očiti diferencijal u okruženju i kao takvi bili su poželjan motiv imenovanja:

Gola glava (1500 m, Velež; 975 m, Čvrsnica), *Gola kosa* (1469 m, Čabulja; 1539 m, Lunjevača; 1553 m, Malovan; 1651 m, Crna gora), *Gola Jahorina* (1913 m, Jahorina), *Gola planina* (1478 m), *Gola Plješevica* (1648 m, Plješevica), *Goleš* (1491 m, Vučevica), *Goli bat* (1523 m, Ujilica), *Goli paljež* (1110 m, Šator); *Goli umac* (1461 m, Kamešnica), *Goli vis* (1339 m, Čemernica), *Goli vrh* (1365 m, Bič-planina), *Goli vrh* (1502 m, Baba), *Goli vrh* (1601 m, Jadovnik), *Golija* (1890 m), *Golišan* (650 m, Inač), *Golo brdo* (1300 m, Romanija; 1420 m, Igman; 276 m, Čvrsnica; 722 m, Majeveca), *Golo rame* (1397 m, Devetak), *Golovranjka* (1243 m, Velež).

U primjerima oronimskih složenica ili sintagmatskih oronima, prvi dio sadrži osnovu *gol(o)-* i javlja se u značenju ‘nepokriveno, otkriveno ono što se iskazuje u drugome dijelu imena’. Npr. dok su niži dijelovi Jahorine prekriveni gustom šumom, u dijelu iznad visine od 1700 m šuma prestaje, a počinje tzv. biljni tepih, odnosno oskudna, prizemna vegetacija, što je bilo razlogom da se taj pojas imenuje *Gola Jahorina*. Na golo, ćelavo zemljište upućuje još jedan pridjev: *plješiv* a znači ‘ćelav, ogoljen, bez vegetacije’. Dok ovaj oblik često čujemo u oronimiji, u rječnicima se bilježi kao zastarjelica, a u živoj riječi je potpuno nestala. To potvrđuje i ime vrha *Gola Plješevica* koji je ništa drugo do pleonazam, budući da dolazi u značenju ‘goli goli vrh’. Oronim je dokaz da je u trenutku imenovanja vrha već bila izgubljena veza sa značenjem ove riječi, pa je pleonazam posljedica narodnoga neznanja o sadržaju riječi *plješiv*. Zbog toga su oronimi *Pleševac* (1605 m, Ivan-planina), *Pliješ* (1717 m), *Pliješa* (1055 m, Hrgud), *Plješevica* / *Plješivica* (1562 m) prežici koji svjedoče o postojanju ove praslavenske riječi u našem jeziku. Neki su filolozi problematizirali ovakvo tumačenje: “ovi toponimi i svi ovakvi tumačeni su u semantičkoj liniji ‘golo, ćelavo zemljište’. Međutim, ako je sasvim prirodno da je toga porekla naziv za Pješivicu planinu, niko ko sagleda prirodu zemljišta ne može prihvatiti da su istoga porekla nazivi za crnogorske Pješivce i rogatičku Plješevicu: Pješivci, onakvi kakvi su, razdrobljeni, u pukotinama obrasli sitnijim i krupnijim žbunjem, upućuju na drugi etimon sličnoga glasovnog sastava, a Plješevica, obrasla zelenom šumom (a to nije od skorašnjih vremena) nikako ne upućuje na kakvu golotinju ili kakav ćelav izgled” (Vuković, 1976: 32). U ovome i sličnim pristupima, nije se uočavala bit psihologije imenovanja: da se ne imenuje po onom čega je mnogo, već po onom što je netipično, izuzetno, da bi upravo stoga na određenom terenu bilo razlikovno (Šimunović, 1976:

190). Na planinama kojima se ovim kontekstom prišlo, bio je dovoljan jedan vrh ili kraj bez vegetacije. Primjerice, Plješivici kojoj i danas šume pokrivaju 85% površine (Ballian, 2017: 129), bio je dovoljan vrh *Gola Plješivica* bez izrazite vegetacije da bi došlo do imenovanja.

Oronimske metafore i *verba percipiendi*

Analizirani korpus nam svjedoči da ljudi u prošlosti nisu samo prepoznavali značaj objekata iz vidokruga, nego i važnost mjesta s kojeg se pogledom obuhvata prostora iz okoline, tj. važnost vidika. Dobar vidik je pružao širi pogled na krajolik i bolje razumijevanje prostora (reljefa, naselja, prirodnih obilježja), jačao doživljaj mjesta stvarajući emocionalnu povezanost s okolinom, naglašavao identitet prostora ističući njegove posebnosti (rijeke, planine, kanjone), a u prošlosti možda najvažnije: jamčio je pravovremeno opažanje neprijatelja i uspješniju odbranu s visine. Zbog iznimne važnosti takva mjesta su se odrazila u oronimiji pa su mnogi vrhovi imenovani metaforičnim konceptom UZVIŠENJE JE POGLED, pri čemu *pogled* bilježi semantičko pomjeranje osnovnog značenja ‘upravljenost očiju na okolinu’ na ‘mjesto odakle se gleda’. Ova konceptualna metafora u osnovi je oronima:

POGLED ‘metaforički geografski termin za uzvišenje koje jamči pregled okoline’ > *Pogled* (1504 m, Bjelašnica), *Pogledalo* (1194 m, Ravan-planina), *Pogledavac* (1100 m, Tajan), *Pogledine* (1892 m, Jahorina);
OZREN ‘metaforički geografski termin za uzvišenje koje jamči pregled okoline’ > *Ozren* kod Sarajeva (1534 m), *Ozren* kod Doboja (918 m), *Ozren* kod Čitluka (593 m).

Posljednji primjeri su izvedeni iz glagola (*o*)*zreti*, koji je također jedan od perceptivnih glagola (pored *gledati*, *vidjeti*, *motriti* i sl.) a koji nije dijelom aktivnoga leksika, ali se njegov korijen može pratiti npr. u glagolu *prozreti* u značenju ‘prodrijeti pogledom kroz nešto’. Iako u manjem broju primjera, oronimi su mogli nastati i slušnom percepcijom – metaforičnim konceptima UZVIŠENJE JE BUKA / ULEGNUĆE JE TIŠINA. Primjerice, oronim *Grohot* (1186 m, Čemerska planina) je nastao iz apelativa *grohot* ‘1. bučan smijeh; 2. praskanje, lomljava, lom’, odnosno glagola *grohotati* ‘1. bučno se smijati; 2. tutnjati, odjekivati, silno hlupati, odzvanjati’ (Jahić, 2011: 102). Motiv imenovanja je nađen u buci kamenja koje se s vremena na vrijeme kotrlja niz strme stijene. Ovog postanka je i ime planine *Treskavica* (2086 m), te planinskih vrhova *Treskavac* (1805 m, Maglić), *Mali Treskač* (1950 m, Treskavica) i *Veliki Treskač* (1969 m, Treskavica), *Trijeska* (1806 m, Jahorina) prema *tresnuti* u značenju ‘proizvesti prodoran zvuk (tresk) prilikom pada ili

udarca'. Ovi su oronimi dobili ime po čestim manjim zemljotresima, tzv. gorskim udarima, prilikom kojih se na siparima pokreće kamenje što je u narodnom jeziku prozvano kao *treskavac*. Ulegla dolina ispod vrhova Lica i Stolac, na Volujaku, nosi ime *Tiholjica* (1660 m, Volujak). Ovi su oronimi dokazom da je na planini, a u vezi s imenovanjem, svaki zvuk imao posljedicu, svaka tišina također.

Zaključak

Za potrebe ovoga rada grada je ekscerpirana iz specijalnih topografskih karti koje je 1976. godine, štampao Vojnogeografski institut u Beogradu, planinarskih priručnika i monografija. Analizom je obuhvaćeno 273 oronima metaforičnog postanka koja svojim kreativnim oblicima otkrivaju čovjekovu vezanost za tlo i saživljavanje s podnebljem. Rezultati semantičko-motivacijske analize ukazali su na dominantnu zastupljenost antropomorfnih metafora, osobito onih utemeljenih na somatizmima (glava, kuk, vrat, ždrijelo, zub i dr.), čime se reljef konceptualizira kroz tijelo kao primarni instrument ljudske spoznaje. Značajan broj oronima motiviran je predmetnim realijama iz domaćinstva, stočarstva i graditeljstva (stol, sedlo, šator, čardak, bandera), dok su metafore povezane s religijom i duhovnošću rjeđe, što potvrđuje opće pravilo da su geografski nazivi tješnje vezani uz materijalne uvjete života nego uz apstraktne koncepte vjerovanja. Posebno su indikativni primjeri u kojima dolazi do semantičkih pomicanja i demetaforizacije (npr. gubitak deminutivnog značenja u *glavica*), što svjedoči o dugotrajnosti i dinamičnosti ovih procesa u jeziku. Dok su neki oronimi posredni i afektivni, mnogi su se demetaforizirali da ih se danas doživljava kao obične geografske termine gotovo nultog stupnja ekspresivnosti. U posebnu skupinu idu uzvišenja s osobitom namjenom, to jest ona koja su tako razvijena u prostoru da se s njih može dobro motriti ili čuvati okolina. U tom smislu, oronimija predstavlja svojevrsnu kartografiju kolektivne percepcije prostora.

IZVORI

1. Ballian, D. (2017). *Zemlja planina Bosna i Hercegovina*, Svjetlo riječi, Sarajevo
2. Ballian, D. (2024). *Polja i visoravni Bosne i Hercegovine*, Svjetlo riječi, Sarajevo
3. *Topografska karta SR BiH R 1:25 000*, (1976). Vojnogeodetski institut, Beograd

LITERATURA

1. ARJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, (1880). JAZU, Zagreb

2. Bakaršić, S. (1957). "Prevoj Ivan", *Geografski pregled* I, Sarajevo, 66–86.
3. Barciela González, V. et al. (2024). "Prehistoric Schematic Rock Art in the Eastern Adriatic...", *Prilozi Instituta za arheologiju*, Zagreb, 41/2, 5–25.
4. Bejtić, A. (1957). "Povijest i umjetnost Foče na Drini", *Naše starine*, Sarajevo, 23–74.
5. Benković, A. (1971). *Tuzlansko područje negda i sada, s posebnim obzirom na vjerske prilike (opus posthumum)*, Đakovo
6. Belaj, V., J. Belaj. (2014). *Sveti trokuti. Topografija hrvatske mitologije*, Zagreb
7. Bogdanović, N. (2000). "Anatomska leksika u makedonskoj geografskoj terminologiji", *Jugoslovenski filolog*, 56, 1-2, 125–130.
8. Brozović Rončević, D. (1987). "Tragovi poganskih, kršćanskih i islamskih kultova u toponimiji", *Zbornik 6. jugoslovenske onomastičke konferencije*, SANU, Beograd, 117–124.
9. Brozović Rončević, D., Čilaš Šimpraga, A., Vidović, D. (2011). "Suvremena toponimija otoka Paga", *Toponimija otoka Paga*, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 639–679.
10. ERHSJ – Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
11. ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков*, (1974–2009). ред. О. Н. Трубачева, Наука, Москва
12. Fejzić, E., I. Fejzić. (2018). *Sarajevska čaršija od Mustaj-pašinog mejdana do Telala*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
13. Filipović, M. S. (1969). *Majevica. S osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba*, ANUBiH, Sarajevo
14. Hadžimejlić, J. (1987). "Mikrotoponimija trebinjske Lastve", *Onomatološki prilozi*, VIII, SANU, Beograd, 63–215.
15. HE – *Hrvatska enciklopedija*, 1–4, (1942). ur. Mate Ujević, Zagreb
16. Jahić, Dž. (2010). *Rječnik bosanskog jezika 3, A-Ć*, ANUBiH, Sarajevo
17. Klaić, V. (1878). *Bosna (zemljopis)*, Matica hrvatska, Zagreb
18. Loma, A. (2013). *Toponimija Banjske hrisovulje*, SANU, Beograd
19. Snoj, M. (2009). *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana
20. Skok, P. (1971). *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb
21. Šimunović, P. (1976). "Problemi u jugoslavenskoj onomastici", *Prva jugoslovenska onomastička konferencija*, CANU, Titograd, 187–200.

22. Šimunović, P. (2002). „Metaforičnost u toponimiji zadarsko-šibenskih otoka“, *Čakavska rič*, 30/1–2, 55–62.
25. Vujičić, D. 1996. *Iz onomastike, leksikologije i dijalektologije*, UNIREKS, Podgorica
26. Vuković, J. (1976). “Toponimi i apelativi”, *Prva jugoslovenska onomastička konferencija*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 31–34.

METAPHORS BY WHICH WE HIKE – ORONYMS OF METAPHORICAL ORIGIN IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

*The soil of Bosnia and Herzegovina is characterized by densely and widely developed hills, highlands and mountains, so it must have been very challenging in the past, without GPS or navigation for hiking, to move in an almost uniform space. Out of the need to find their way around and orient themselves, the local man has developed a specific terminology to name the geomorphological forms that surrounded him. Thus, metaphorical ones were also added to the distinctive interweaving of motifs from nature. That transferred the metaphors to oronymy, and the challenge to interpretation of oronyms. This is the reason why oronyms like Mačkova glava, Djevojački kuk, Velika pećina, Ždrijelo, Lakat, Rebra, Bubrež, Nožice, etc. can be intriguing. However, if we approach these oronyms as examples formed by the process of pareidolia and to their conveyed meaning as geoinformation, we are on the trail of visualizing the mountainous area of Bosnia and Herzegovina. In addition to somatic metaphors, which have been identified as the most frequent in the basis of oronyms, we determined the metaphors motivated by kinship terms (e.g. on Mount Baba the highest peak is *Ded*) and those based on names for objects from everyday use in the household, clothing, livestock farming, religion, construction, etc. Thus, through the analysis of selected examples from the Bosnian and Heregovinian oronymy, it was determined that one part of the oronymy lexicon has a meaning and use specific to oronymy only. These examples are proof that oronyms can often deceive; one thing to show and say, and the other to be and mean. That is why it is necessary to approach them with the utmost caution. In this regard, the paper provides a semantic-motivational analysis of metaphorical oronyms, and their appellations, meanings, categorization, altitude and location are determined.*